

УДК 371.134 : 376.6 – 055.52
ББК 74.1р

Тетяна Струтинська

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО ПІДВИЩЕННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ БАТЬКА ДІТЕЙ ІЗ НЕПОВНИХ СІМЕЙ

У статті розкривається необхідність спеціальної підготовки майбутніх педагогів до підвищення психолого-педагогічної культури батька, який проживає в основному окремо від неповної сім'ї, обґрунтовуються умови ефективності такої підготовки у змістовому та технологічному аспектах.

Ключові слова: *неповна сім'я, психолого-педагогічна культура батька, умови ефективної підготовки майбутніх педагогів до роботи з батьком дітей із неповних сімей.*

В умовах глобалізаційних трансформацій ХХІ століття, визнаного ООН “сторіччям батьківства”, особливої значущості набувають проблеми культурогенези родинного виховання, виявлення стратегій і тактик сімейної та гендерної державної політики, що зумовлює інтерес педагогічної науки до вивчення виховних практик підготовки молодого покоління до відповідального виконання у майбутньому батьківських функцій.

Злободенність цього питання зумовлена насамперед кризою в індивідуальній та соціальній площині сучасної сім'ї як важливого інституту соціалізації особистості (збільшення кількості розлучень та неповних сімей, громадянських шлюбів, зменшення народжуваності, виховання дітей одиницями матерями, нестача любові і чуйності у батьківсько-дитячих стосунках тощо). Окрім того, дорослі часто не враховують особливості дитячої психіки, мають неадекватні очікування щодо власних дітей, що породжує агресію і жорстокість у ставленні до них, нерозвиненість навичок побудови доброзичливих взаєностосунків. Все це загалом спричинює напруження і стресові ситуації в сім'ї і призводить до педагогічної занедбаності дітей.

Зазначені факти викликають необхідність вирішення питань щодо підготовки майбутніх педагогів до психолого-педагогічного супроводу підвищення психолого-педагогічної культури батьків, усвідомленого виконання обов'язків батька/матері, відповідального батьківства, які в умовах сучасної виховної практики і функціонування неповних сімей не набувають сьогодні відповідної значущості причетних осіб та інституцій до розв'язання цієї проблеми. Розв'язання комплексу цих невирішених питань є важливим чинником вдосконалення та зміцнення інституту української сім'ї, її виховного потенціалу, підвищення інтересу

суспільства до етики батьківської культури як гостроактуальної проблеми сьогодення в умовах євроінтеграційних процесів.

Проблема значення батьківської фігури для гармонійного психічного розвитку дитини є однією з найактуальніших у сучасному світі. Практика виховання дітей, що розвивається на заході, в лесбійських парах, безпрецедентне зростання числа розлучень і неповних сімей (у 90% українських сімей дитина проживає певний період до 16 років в умовах неповної сім'ї, а в 94 % випадків – це сім'я, з якою не живе батько), дедалі частіше призводять до зникнення батьківської фігури з соціальної ситуації розвитку дитини і підлітка (MacCallum F., Golombok S., 2004; Кон И., 2005) [1; 5; 7; 8; 14]. Сучасні дослідники пов'язують з цим багато психологічних проблем сучасної людини: дифузність ідентичності, у тому числі статевої і статеворольової, емоційне неблагополуччя, антисоціальна поведінка (Боуэн М., 2005; Target M., Fonagy P., 2002; Cabrera N. та ін., 2000; Rohner R., 1998; Lamb M., Tamis – Lemonda C., 2004; Phares V., Compas B., 1993; Захаров А., 2000; Видра Д., 2000; Кочубей Б., 1993; Обухова Л., 2004; Прихожан А., 1990; Соколова Е., 1986) [12; 15].

Проте, хоча і було виявлено, що діти з неповних сімей зазнають більше труднощів, у порівнянні з дітьми з повних сімей, відзначається, що і в неповній сім'ї розвиток дитини може бути цілком нормальним (DeKlyen M. та ін., 1998; Lamb M., Lewis C., 2004; Davids M., 2002). Інакше кажучи, батьківська відсутність не є згубною сама по собі. Низка теоретичних припущень і практичних спостережень дає можливість зробити висновок про значущість не лише реальних взаємодій між батьком і дитиною для становлення батьківських якостей, але “внутрішнього батька”, представленого в психіці, його образу, що формується під впливом різних умов, насамперед умов неповної сім'ї (Davids M., 2002; Marks M., 2002; Britton R., 2000; Grossmann K. та ін., 2002; Bios P., 1970; Тайсон Ф., Тайсон Р., 1998) [4].

Емпіричні дослідження значущості репрезентацій батьків у житті дорослої людини були розпочаті в кінці 70-х років ХХ ст. зарубіжними психологами. Створення у рамках теорії прихильності спеціального опитувальника (Parental Bonding Instrument) дало змогу отримати надійні кореляції між характеристиками батьківських репрезентацій, а саме, мірою сприйнятої емоційної теплоти і контролю з боку батьків, і становленням якостей батьківства (Parker G., 1979; Enns M. та ін., 2000; Холмогорова А., Воликова С., Полкунова Е., 2005). У той же час, ці дослідження стосуються спогадів дорослих людей про своє дитинство і точність цих оцінок може бути обмеженою (Gresco L., Morris T., 2002). Крім того, дитинство – тривала епоха в житті людини, і, як показують дані спостережень, образ батька протягом життя змінюється (Тайсон Ф., Тайсон Р., 1998) [4]. Як зарубіжні (Л. Вассерман, Т. Гаврилова, Б. Межвінські, А. Подільський, А. Прихожан, Є. Філіпова; Cheng H., Furnham A., Gresco L., Morris T.), так і вітчизняні (В. Васютинський, І. Гречин, ін.) дослідження процесу становлення якостей батьківства нечисленні. А. Прихожан виявила, що емоційно благополучні підлітки позитивно сприймають батька, відмічаючи такі його якості, як дбайливість, прийняття. Підлітки з підвищеним рівнем тривоги оцінюють батька як вимогливого, приймаючого, але домінуючого і ненадійного [12]. Дослідження Л. Вассермана, А. Подільського та їх колег виявили зв'язок між окремими аспектами сприйманих підлітками виховних практик батька з вираженістю у них симптомів депресії, тривоги, делінквентною поведінкою [2; 4; 10; 12].

Вивчення виховних проблем здійснення батьківського впливу здійснювалося на основі сучасних праць з соціології і етики (І. Бестужев-Лада, І. Кон, В. Титаренко, А. Харчев), психології (Г. Андреева, А. Ковальов, Р. Овчарова, А. Петровський, А. Співаковська та інші). Окремі питання щодо здійснення батьківського впливу на формування сімейних якостей, виконання різноманітних сімейних ролей висвітлені в дослідженнях В. Васютинського, Н. Іскольдського, І. Овчинникової [9].

Низку важливих висновків і положень про роль батька містяться в працях народознавчого характеру (А. Ізмайлов, Б. Ковбас, В. Костів, М. Стельмахович, Е. Дніпров, ін.), у висвітленні батьківського досвіду виховання (Ш. Амонашвілі, Л. і Б. Нікітіни) [6; 9].

Проте в цих дослідженнях не завжди враховувався становлення якостей батьківства в першопочатковий період народження дитини та функціонування молодого сім'ї, що є істотним недоліком. Становлення психолого-педагогічної культури батьківства у неповній сім'ї експериментально практично не досліджене. Це ускладнюється відсутністю відповідних психодіагностичних методик, які б давали змогу вивчати становлення якостей батька навіть у разі відсутності спостережень за безпосередньою взаємодією з дитиною. Такі дослідження дали б змогу з'ясувати, чи існують сенситивні періоди, пов'язані зі становленням якостей батьківства і характером його образу у дошлюбний період формування особистості підлітка, юнака, нареченого, чоловіка. Дослідження процесу формування психолого-педагогічної культури батька у неповній сім'ї та з'ясування готовності до прояву батьківських почуттів у післярозлучний/сепараційний період створення неповної сім'ї є актуальним завданням, вирішення якого розширить уявлення про чинники, що сприяють формуванню якостей батьківства, і забезпечить психологів, що працюють із неповними сім'ями, знанням про нові стратегії корекційної роботи.

У теперішній час у зв'язку з недоліками підготовки молодого покоління до здійснення функцій батьківства, зі складністю життєдіяльності сучасної неповної сім'ї педагоги відчувають певні труднощі у взаємодії з батьком, проявляють некомпетентність у підвищенні рівня психолого-педагогічної культури сучасних батьків.

Таким чином, виходячи з важливості цієї проблеми, враховуючи її недостатню розробку в сучасній теорії виховання, а також потреби практики у забезпеченні ефективного становлення психолого-педагогічної культури батьківства в умовах неповної сім'ї, ми і сформулювали тему цієї статті.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять принципи науковості, об'єктивності, наочності, цілісності та системності виховання, єдності педагогічної теорії і навчально-виховної практики у формуванні моральної та гуманної особистості, зв'язку навчання з життям, врахування вікових та індивідуальних особливостей особистості; ідеї особистісно-зорієнтованого, особистісно-розвивального та компетентісного виховання (адаптованість до рівнів та особливостей розвитку і формування особистісних якостей); історичний, логіко-гносеологічний, системно-синергетичний підходи до вивчення суспільних явищ; ключові положення щодо формування психолого-педагогічної культури батьківства (О. Безпалько, М. Гемпель, А. Гільгерс, І. Зверева, Б. Каліцкі, Н. Ключе, В. Костів, В. Кравець, Г. Лактіонова, А. Макаренко, В. Постовий, В. Сухомлинський, М. Текстор, І. Трубавіна, В. Фтенакіс); фундаментальні наукові праці з проблем підготовки до батьківства сучасної молоді.

Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань було використано комплекс таких методів дослідження: теоретичний розгляд наукових джерел (психолого-педагогічної, філософської та соціологічної літератури) для з'ясування змістового наповнення понять “усвідомлене та відповідальне батьківство”, “якості батька”; ретроспективний аналіз для виявлення соціально-економічних, ідеологічних, культурних чинників та етапів формування батьківства в неповній сім'ї; інтерпретаційно-аналітичний метод, за допомогою якого здійснено концептуальний аналіз джерел щодо основних напрямів, змісту та інституційних особливостей формування батьківства в умовах неповної сім'ї; психологічне спостереження, аналіз продуктів діяльності батьків і дітей, “Опитувальник батьківського ставлення” (Г. Варга, В. Столін), опитувальник “Аналіз сімейних взаємовідносин” (Е. Ейдемільер), методика “Уявлення про ідеального батька” (Р. Овчарова, Ю. Дегтярева) для діагностики батьківсько-дитячих взаємин, батьківського ставлення до дитини; узагальнення педагогічного досвіду в сфері формування батьківства та офіційних статистичних даних в Україні та інших країнах, діяльності практичних психологів і соціальних педагогів для визначення моделі ефективної психологічної корекції батьківського впливу на дитину; порівняльний аналіз різних систем підготовки з батьківства для виокремлення позитивних ідей вітчизняного та світового досвіду; методи математичної обробки даних [11].

Дослідження проводилося на базі Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

У структурі усвідомленого батьківства розрізняють такі компоненти: ціннісні орієнтації подружньої пари (родинні цінності); батьківські установки та сподівання; батьківське ставлення; батьківські почуття; батьківські позиції; батьківську відповідальність; стиль сімейного виховання. Кожен із цих компонентів охоплює три складові: когнітивну (знання), емоційну (почуття, погляди, судження) та поведінкову (уміння, навички, дії).

Аналіз практики сімейного виховання підтверджує, що наявність обох батьків становлять важливу основу для підготовки хлопчиків і дівчаток до майбутньої різнобічної життєдіяльності. Відсутність батьківського впливу однозначно впливає на перешкоди у становленні майбутнього сім'янина, як хлопчиків, так і дівчаток. Відсутність моделі відносин чоловіка (батька), (дружини (матері), батьків і дітей в умовах неповної сім'ї (відбивається на подальших відносинах особистості у своїй сім'ї, що в кінцевому результаті веде до нових розлучень [13]. Відсутність батька має тим більше негативний вплив, чим раніше це стається в житті дитини і чим довше триває. Відсутність батька впливає на різноманітні сфери розвитку дитини – інтелектуальну, моральну, статево-рольову і психосоціальну.

За визначенням Б. Ковбаса, В. Костіва, психолого-педагогічна культура батьків (дослідники цієї проблеми – Т. Алексеєнко, І. Гребенніков, О. Зверєва, К. Наседкіна та ін.) – це складне інтегративне динамічне особистісне утворення, що визначає тип, стиль і способи поведінки батьків у виховній діяльності, індивідуалізована творча форма педагогічних стосунків, забезпечених високим рівнем мотивації (мотиваційний компонент), знаннями, уміннями й переконаннями (змістовий компонент), способами функціонування (конструктивний компонент) у розв'язанні завдань родинного виховання [6, с. 44].

У процесі дослідження встановлено: якщо колись традиційна роль батька була пов'язана з інститутом успадкування, то “нові батьки” усвідомлюють сутність

впливу батьківської поведінки на особистісний розвиток дитини та свою відповідальність за емоційний стан і виховання своїх дітей. Проблема пов'язана з тим, що в 3 утратою в сучасній сім'ї значення авторитету батька, заснованого на справі власності, поки що не утвердився і не став надбанням батьків моральний авторитет, заснований на емоційному, духовному ґрунті. Тому підвищення авторитету батька в суспільстві має стати тим стрижнем, на якому формується сімейна злагода і зміцнення родинних взаємин.

Результати дослідження підтвердили позицію: стати хорошим батьком, котрий би врахував всі чинники побудови добрих взаємин у сім'ї – не просто. Щоб із хлопчика виріс добрий батько, його з дитинства варто привчати до піклування про рідних і близьких, до участі в домашніх справах, формувати, у нього поряд з мужністю і рішучістю здатність до співпереживання, поблажливості до слабинок і недоліків близьких і т. под. Особистий батьківський приклад і його ставлення до власних батьківських обов'язків щодо створення педагогічно доцільних взаємин у сім'ї – надійна гарантія підготовки хлопчика до майбутнього батьківства.

Дослідники виділяють такі умови успіху в здійсненні батьківського і материнського обов'язку: 1) бути високо вимогливим до самого себе, постійно займатись самовихованням, володіти волею, витримкою; 2) знати інтереси своїх дітей, вникати в усе, що їх хвилює, турбує, пригнічує чи радує; 3) пам'ятати свої дитинство та юність, співпереживати з дитиною все, що з нею відбувається; 4) брати обов'язкову участь у всіх домашніх, господарсько-побутових справах, залучати до них, по можливості, й дітей; 5) завжди бути прикладом для своїх дітей.

Формування відповідального ставлення до батьківства у майбутніх педагогів в їхній роботі з батьками в умовах неповної сім'ї передбачає діяльність зі створення та реалізації соціально-педагогічних умов, що сприяють: встановленню взаємодії між фахівцями державних і громадських організацій, соціальних та медичних закладів, яка забезпечує комплексний інформаційно-практичний вплив на формування відповідального ставлення до батьківства; урахуванню специфіки організації навчання майбутніх педагогів до роботи з неповною сім'єю; розробці програми формування відповідального ставлення до батьківства, метою якої є прийняття цінності батьківства через мотивацію до удосконалення знань та вмінь, засвоєння системи знань, формування позицій щодо відповідального ставлення до батьківства та опанування відповідними вміннями на основі глибоких знань; реалізації програми формування відповідального ставлення до батьківства шляхом використання інтерактивних форм та методів (тренінг, рольові ігри, арт-терапія, дискусії, метод проблемних ситуацій, відеолекторій тощо).

Результати дослідження показали, що основними умовами ефективної підготовки майбутніх педагогів до формування якостей батька у неповній сім'ї (змістовий компонент) є: 1) врахування рівня сформованості рис чоловіка / батька у батьківській сім'ї; 2) розвиток батьківських почуттів у чоловіка в період вагітності дружини; 3) організація педагогічно доцільного спілкування батька з немовлям у ранньому періоді розвитку дитини; 4) збагачення якостей батьківства у запозиченні позитивного вітчизняного та світового досвіду; 5) організація цілеспрямованої соціально-педагогічної підготовки молодшої сім'ї до формування якостей батьківства. У технологічному контексті важливими умовами такої підготовки є: формування у студентів готовності до такого психолого-педагогічного супроводу батька з неповної сім'ї, формування діагностично-аналітичних, гностичних, проєктивних, конструктивних, комунікативних та організаторських умінь; оволодіння основами діяльності

неповної сім'ї як малої соціальної групи, педагогічної взаємодії з батьком, який проживає в основному окремо від сім'ї; розробка і впровадження комплексної програми психолого-педагогічного супроводу діяльності батька в умовах неповної сім'ї; здійснення поетапних кроків в інформаційно-орієнтованому, проектно-моделювальному, практико-технологічному, рефлексивно-оцінному напрямках підготовки майбутніх педагогів до роботи з батьком і неповною сім'єю.

Отримані результати не вичерпують розв'язання досліджуваної проблеми. Перспективним у подальших кроках дослідження є удосконалення форм і методів такої підготовки, технологізація підготовки майбутніх педагогів до психолого-педагогічного супроводу батька в умовах різних типів розлучених сімей та сімей, які перебувають в умовах сепарації (юридично шлюб існує, а фактично батьки проживають окремо).

1. Акивис Д. Отцовская любовь / Д. Акивис. – М. : Знание, 1989. – 96 с.
2. Вассерман Л. Родители глазами подростка / Л. Вассерман, И. Горьковая, Е. Ромицына. – СПб. : Речь, 2004. – 256 с.
3. Видра Д. Помощь разведенным родителям и их детям: от трагедии к надежде / Д. Видра. – М. : Издательство Института Психотерапии, 2000. – 224 с.
4. Калина О. Значение отца для развития ребенка (на материале зарубежных исследований) / О. Калина, А. Холмогорова // Семейная психология и семейная терапия. – 2006. – № 1. – С. 87–99.
5. Кафка Ф. Письмо к отцу / Ф. Кафка // Электронный ресурс. Режим доступа: <http://orel.rsl.ru/nettext/foreign/kafka/rasskas/letterfather.html>
6. Ковбас Б., Родинна педагогіка: У 3-х т. Т. II. Основи родинного виховання / Б. Ковбас, В. Костів. – Івано-Франківськ, 2006. – 288 с.
7. Кон И. Отцовство как социокультурный институт / И. Кон // Электронный ресурс. Режим доступа: http://sexology.narod.ru/info_153.html.
8. Коркина Н. Отцовство в современной семье / Н. Коркина // Семейная психология и семейная терапия. – 2003. – № 4. – С. 48–54.
9. Костів В. Моральне виховання дітей із неповних сімей / В. Костів. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 304 с.
10. Межвінські Б. Роль батька в родині / Б. Межвінські // Сопричастя. Міжнародний богословський часопис. – 2003. – № 2. – С. 43–58.
11. Овчарова Р. Психологическое сопровождение родительства / Р. Овчарова. – М. : Изд-во Ин-та психотерапии, 2003. – 319 с.
12. Прихожан А. Дети без семьи / А. Прихожан, Н. Толстых. – М. : Педагогика, 1990. – 160 с.
13. Струтинська Т. Вплив батька на соціалізацію дітей із повних і неповних сімей (за результатами досліджень у США та Україні) / Т. Струтинська // Теоретичні питання культури, освіти та виховання : зб. наукових праць / За заг. ред. М. Євтуха. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2006. – Вип. 31. – С. 185–190.
14. Шаллер Д. Потеря и обретение отца / Д. Шаллер. – СПб. : Мирт, 1998. – 216 с.
15. Cabrera N. Fatherhood in the twenty-first century / N. Cabrera, C. Tamis-LeMonda, R. Bradley, S. Hofferth, M. Lamb // Child Develop. – 2002. – Vol. 71. – P. 127–136.

The article reveals the need for special training of future teachers for improvement of psychological and pedagogical parents' culture who live separately from incomplete families. Efficiency conditions of such training in semantic and technological aspects are highlighted.

Key words: *incomplete family, psychological and pedagogical culture of a father, efficiency conditions of future teachers preparation for working with a parent from single-parent families.*